

ГЕНЕЗА ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ФРАНЦІЇ

УДК: 343.131.7 (44)

Попелюшко В.О.,
доктор юридичних наук,
доцент, Національний
університет «Острозька академія»

Анотація: Автором наведено та обґрунтовано перелік принципів адміністративно-правового регулювання у галузі органічного сільського господарства в Україні. Вказано на позитивні результати за умови їх застосування на практиці. Визначено способи реалізації даних принципів безпосередньо в процесі адміністративно-правового регулювання

Ключові слова: Франція, презумпція невинуватості, генеза

В пошуках джерел презумпції невинуватості немає потреби, – принаймні, для континентальної Європи, – іти далі Декларації прав людини і громадянина 1789 р., яка є відправною базою для розвитку кримінального процесу в країнах континентальної Європи. До яких би віддалених джерел не відносився афоризм: «*quisque praesumitur bonus, donec probetur contrarium*» (кожен вважається хорошим (порядним), поки протилежне не буде доведено) – безспірно, що тільки на основі завоювань Французької революції 1789 р. презумпція невинуватості могла отримати значення основного принципу кримінального процесу континентальної Європи [1, 13].

Презумпція невинуватості в кримінальному процесі Франції має свою історію, причини та умови виникнення. Справа у тому, що королівський абсолютизм у Франції тривалий час дуже широко використовував практику адміністративних ув'язнень і вигнань. Починаючи з царювання Людовика XIII (правління кардинала Ришельє), увійшло в систему застосування ув'язнення в державні фортеці і в'язниці за наказами, підписаними королем і скріпленіми його печаткою. Звідси і назва цих наказів – *lettres de cachet*, тобто «листи з печаткою». В них не вказувалося ані суті обвинувачення, ані строку ув'язнення. Це був королівський наказ коменданту королівської фортеці чи в'язниці прийняти і утримувати певну особу. Цими наказами користувалися і для того, щоби покарати неугодну особу, яку з тієї чи іншої причини неможливо було притягти до суду.

Практика застосування «листів з печаткою» призвела до волаючого свавілля. Свавільний міністр мав у своєму розпорядженні велику кількість бланків з підписом короля і печаткою, але без зазначення імені особи, до якої застосовувалось адміністративне ув'язнення. Користувач такого листа (а ним міг бути кожен фаворит чи фаворитка короля, його міністра чи іншого вельможі) міг вписати будь-яке ім'я в цей безіменний наказ і абсолютно безконтрольно ув'язнити будь-кого у в'язницю. Є дані, що за правління Ришельє, наприклад, було видано не менше п'ятдесяти тисяч таких листів, а міністр Людовика XVI, кардинал Фльорі хвастався, що ним було видано не менше сорока тисяч таких наказів [2, 257]. Були випадки виявлення в паризькій Бастилії людей, які провели в ув'язненні більше десяти років, не відаючи, хто і у чому їх обвинувачував. У деяких таких випадках неможливо було навіть

встановити, за відсутності будь-якої документації, за чією саме волею застосоване це адміністративне покарання.

Масове застосування подібних адміністративних заходів викликало широке обурення, особливо серед молоді буржуазії, представники якої нерідко також піддавались такому заходу. Це обурення знайшло своє відображення спочатку в наказах станів при виборах депутатів у Генеральні Штати у 1788 р. [3, 45], а пізніше, під час буржуазної революції, у дебатах депутатів Національних зборів при обговоренні проекту Декларації прав людини і громадянина і, як результат, у формулюванні ст. 9 Декларації. Причому, при обговоренні та прийнятті редакції зазначеної статті термін «презумпція невинуватості» навіть не згадувався. Перекладається вона з французької мови різними правознавцями, до речі й фахівцями з французької мови та права, по-різному: «Оскільки кожна людина вважається невинуватою, доки її не оголосять винуватою, то у випадку необхідності її арешту будь-яка суворість, яка не являється необхідною для його забезпечення, повинна суворо каратися законом» [1, 14; 4, 13]; «Оскільки кожна людина вважається невинуватою до тих пір, поки її винуватість не доказана, то у випадку визнаної необхідності її арешту, закон повинен потурбуватися про повне усунення суворостей, не викликаних необхідністю убезпечити суду її особу» [5, 10].

Так чи інакше, в прийнятій редакції ст. 9 Декларації презумпція невинуватості не була ні сформульована, ні проголошена в якості загальної засади кримінального процесу окремо від інших принципів, піднятих Декларацією до ступеня засад, які визначали права людини і громадянина, звільненого від пут самодержавного ладу і феодалної системи. Вона була означена Декларацією лише як мотив вимоги особливої обачності при застосуванні арештів [1, 14], тобто мала значення аргументу проти надмірних заходів примусу щодо особи до розгляду її справи судом. Тим не менше, в подальшому, за одностайним визнанням французьких теоретиків, саме в ст. 9 Декларації презумпція невинуватості отримала законодавче, а з включенням Декларації в Конституцію Франції (1791 р.) в якості її преамбули, – конституційно-правове визнання, що позитивно вплинуло на розвиток правової думки та права як Франції, так і багатьох держав світу уже як принцип, причому основний принцип кримінального судочинства.

Так, згідно прийнятого у 1808 р. Кодексу кримінального розслідування Франції (Code d'instruction criminelle) тягар доказування було покладено на прокурора і на цивільного позивача. Вони повинні були

доказати наявність злочину і майнової шкоди, а також кримінальну і цивільну відповідальність підсудного. Якщо ж вони цього не докажуть, то, за напрацьованою теорією кримінального права та процесу доктриною, сприйнятою практикою, – обвинуваченому сприяє презумпція невинуватості. Вона відпадає лише при доведеності вини підсудного.

Розширеним же проявом презумпції невинуватості стала доктринальна вимога, щоби усякі сумніви тлумачились на користь обвинуваченого (*in dubio pro res*), навіть тоді, коли вона не отримує закінченого вираження в законодавстві. З цієї вимоги було вироблено ряд висновків, суттєвих для судової практики, зокрема:

1. Якщо обвинувачений здійснив замах і вчинені ним дії можуть бути початком різних злочинів, суд повинен вважати, що замах був здійснений на більш легкий злочин.

2. Оскільки винуватість передбачає не тільки вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом, але і вину (умисел або необережність) на стороні особи, яка здійснила його, то для визнання особи винною, за загальним правилом, повинно бути доказано, що вона діяла навмисно або необережно.

3. При засудженні судом першої інстанції засуджений може залишатися на волі до вирішення його апеляційної та касаційної скарги, оскільки останні призупиняють обвинувальний вирок (ч. 2 ст. 203, ч. 4 ст. 373 КПК).

4. При підрахунку бюлетенів, поданих за виправдання і за засудження, незаповнені і нерозбірливі бюлетені вважаються сприятливими для обвинуваченого (Закон від 13 травня 1836 р.).

5. Рівність голосів присяжних за виправдання і за засудження тягне виправдання підсудного (ст.ст. 347 і 350 КПК).

6. Ассизний суд має право призупинити обвинувальний вердикт присяжних і направити справу на новий розгляд, якщо він визнає, що журі прийняло помилкове рішення (ст. ст. 350 і 352 КПК). Суд не має такого права у випадку винесення присяжними помилкового виправдувального вердикту.

7. Доля засудженого не може бути погіршена, якщо вирок оскаржений в апеляційному чи касаційному порядку тільки ним. Крім того, у випадку виправдання обвинуваченого в ассизному суді касаційний протест прокурора також не може погіршити долі виправданого. Протест цей приноситься тільки «в інтересах закону». У випадку скасування касаційним судом виправдувального вироку відповідне рішення

може мати значення лише для майбутньої діяльності ассизних судів в подібних випадках, але не тягне за собою нового розгляду справи обвинуваченого, виправданого вердиктом присяжних.

8. Не допускається відновлення справи (*la revision*) стосовно виправданого, якщо нововиявлені обставини доказують помилковість виправдання.

9. В силу правила про презумпцію невинуватості підсудний, який обмежується запереченням факту злочину або своєї вини, не зобов'язаний пред'являти ніяких доказів.

10. Вважається, що якщо обвинувачений робить посилання на обставини, які встановлюють відсутність протиправності діяння, він не зобов'язаний доказувати і їх. На прокуророві лежить обов'язок доказати і наявність злочину, і наявність вини. Тому він зобов'язаний доказати і відсутність обставин, що виключають відповідальність підсудного [1, 14-15; 2, 504-505].

В такому вигляді і в такому значенні презумпція невинуватості та правила, що випливають з неї, з незначними видозмінами, пов'язаними з тими чи іншими подіями, як, наприклад, зі справою Дрейфуса, що стала поштовхом до прийняття Закону 1897 р., за яким захист було допущено на досудові стадії, та етапами розвитку Франції і Європи в цілому, проіснували, зважаючи на консерватизм французького законодавства та повагу до своїх історичних традицій, майже 200 років. Декларація знайшла своє відтворення як преамбула Конституції Франції 1946 р. та нині чинної Конституції 1958 р., а її ідеї – в КПК Франції 1958 р., який сприйняв низку правил презумпції невинуватості від свого попередника, лише дещо розширивши та уточнивши їх. Формулювання презумпції невинуватості не відбулося, що також є традицією в законодавстві цієї держави з огляду на те, що французька криміналістична (кримінального права та процесу) наука негативно ставилась і ставиться тепер до включення в позитивне право «розпливчастих і туманних форм» [6, 90].

Ратифікація Францією у 1974 р. Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) обумовила включення в сферу французького кримінально-процесуального права низки її принципів, які в Франції мають «над законний» характер [7, 59], в т. ч. презумпції невинуватості. Отже, з цього моменту кримінальний процес Франції отримав конвенційну формулу презумпції невинуватості: «Кожен, кого обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному

порядку» (п. 2 ст. 6 Конвенції) [8], формулу, скажемо прямо, доволі широку («розпливчасту»). Так чи інакше, з цього часу, з урахуванням французької криміналістичної наукової думки, розпочалася велика законотворча робота з приведення внутрішнього законодавства до стандартів, закріплених в Конвенції, а також рух практики по застосуванню її положень (за висловом проф. Праделя – «торнадо» над французьким кримінальним процесом) [6, 98].

Зокрема, за ініціативою прокурора м. Валанс в Франції у 1983 р. було започатковано інститут «медіації» (примирення), узаконеного спочатку циркуляром Міністра юстиції від 2 жовтня 1992 р., а згодом – декретом від 4 листопада 1992 р. та Законом від 4 січня 1993 р., оснований на принципі доцільності кримінального переслідування та дискреційних повноваженнях прокурора. Згодом такий же шлях пройшли основані на тих же засадах інститути «простої», тобто нічим не обумовленої відмови від кримінального переслідування та «умовної» відмови в порушенні кримінального переслідування, згідно яких винна особа звільняється від кримінального переслідування на досудових стадіях процесу якби без порушення презумпції невинуватості, закладеної в наведеному приписі Євроконвенції. В грудні 1994 р. Парламент Франції приймає Закон про запровадження ще одного подібного інституту, інституту «кримінального припису» («транзакції»), – угоди між обвинуваченим та обвинувачем про погашення «публічного позову». Проте Конституційна Рада в порядку попереднього конституційного контролю 2 лютого 1995 р. з посиланням на невідповідність конституційним принципам презумпції невинуватості та розподілу обвинувальної і судової влади, оскільки лише судова влада (але не прокурор) вправі застосувати будь-які кримінальні санкції, як би вони не називалися, цей Закон скасувала, не відкинувши саму ідею «кримінального припису» [9, 140-147].

Наукова та законотворча робота цього періоду здійснювалися й безпосередньо щодо формули принципу презумпції невинуватості. Цікавим і незвичним для нас тут є те, що нововведення в цьому напрямку спочатку були здійснені в галузі цивільного права. Законом від 4 січня 1993 р. Цивільний кодекс був доповнений нормою, в якій передбачено, що «кожен має право на дотримання стосовно нього презумпції невинуватості» (абз. 2 ст. 9¹ ЦК), що, по суті, означало визнання французами презумпції невинуватості змістом загальногромадянського суб'єктивного права людини [6, 90]. І лише закон від 15 червня 2000 р. встановив більш вузький, кримінально-процесуальний варіант формули презумпції невинуватості, доповнивши КПК «Вступною статтею», а, по суті,

преамбулою, абзац перший частини III якої має такий зміст: «Підозрювана особа чи та, щодо якої пред'явлено позов (щодо якої здійснюється кримінальне переслідування – В.П.) вважається невинуватою до тих пір, поки її винуватість не встановлена. Посягання на її презумпцію невинуватості попереджаються, виправляються та присікаються в порядку, передбаченому законом» [10].

Отже, принцип презумпції невинуватості в кримінальному процесі Франції тепер однозначно розглядається не як «припущення про невинуватість

особи» доти, доки її вина не буде доведена в установленому законом порядку, а як її правовий (матеріально - та процесуально-правовий) статус, що вимагає до того моменту, до якого згідно закону вона його не втратить, ставитися до неї як до невинуватої, і посягання на цей статус є протиправним. І друге, втрата особою статусу невинуватості не пов'язується у Франції (як і за Конвенцією) з постановленням щодо неї обвинувального вироку та набранням ним законної сили, а й з іншими, передбаченими законом судовими рішеннями. А ось у цьому плані ми «випередили» і Францію, і Європу в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Полянский Н. Н. Доказательства в иностранном уголовном процессе / Н. Н. Полянский. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1946.
2. Чельцов-Бebutov М. А. Курс уголовно-процессуального права: очерки по истории суда в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бebutov. – С.-Пб.: Альфа-Равента, 1995.
3. Полянский Н. Судебное законодательство учредительного и законодательного собраний в эпоху первой французской революции (1789-1893 гг.) / Н. Полянский. – Советское государство и право. – 1939. – № 5.
4. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1984.
5. Боботов С. В. Буржуазная юстиция. Состояние и перспективы развития / С. В. Боботов. – М.: Наука, 1989.
6. Головки А. В. Реформа уголовного процесса во Франции / А. В. Головки // Государство и право. – 2001. – № 8.
7. Головки А. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / А. В. Головки. – М.: Фирма «СПАРК», 1995.
8. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU50K02U.html
9. Головки А. В. Новейшие течения во французской уголовной политике // А. В. Головки // Журнал российского права. – 1997. – № 9.
10. Code de procedure penale : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154&dateTexte=20100607>.

ГЕНЕЗИС ПРИНЦИПА ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ФРАНЦИИ

Попелюшко Василий Александрович

Аннотация: В статье рассмотрены причины, условия и основания законодательного закрепления и развития принципа презумпции невиновности во Франции.

Ключевые слова: Франция, презумпция невиновности, генезис.

GENESIS OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE PRINCIPLE IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF FRANCE

Popelyushko Vasyl Olexandrovych

Summary: The reasons, circumstances and causes of legal definition and genesis of the principle of innocence presumption are described in the article.

Keywords: France, presumption of innocence, genesis.